

Irene van Exel, Dick van Gameren

Wonen in een witte plastic

Onderwerp van dit artikel zijn de twee poortgebouwen in de Haarlemmerbuurt van A. van Herk en K. Nagelkerke (invullingen van twee open plekken aan de Haarlemmerdijk met woningen, winkels en een doorgang naar het achterliggende gebied). Deze twee gebouwen zijn onderdeel van de stadsvernieuwing in de Haarlemmerbuurt, die zich de laatste 10 jaar heeft voltrokken, waarbij de stedelijke structuur van de Haarlemmerbuurt wijzigingen heeft ondergaan. Door eigen analyses te confronteren met uitspraken van degenen die bij het ontwerp betrokken waren, is geprobeerd inzicht te krijgen in het plan en een kritiek erop te formuleren.

Eerst worden de wijzigingen in de stedelijke structuur van de Haarlemmerbuurt besproken en de mogelijke verbanden met de ontwerpen van Van Herk en Nagelkerke voor dit gebied. Daarna wordt aan de hand van een aantal andere thema's nader ingegaan op de poortgebouwen.

Stedelijke structuur en ontwerpkeuze

Essentieel voor een begrip van de huidige stedenbouwkundige structuur van de Haarlemmerbuurt en de daar gerealiseerde woningbouw is een analyse van de historische ontwikkeling van het gebied.

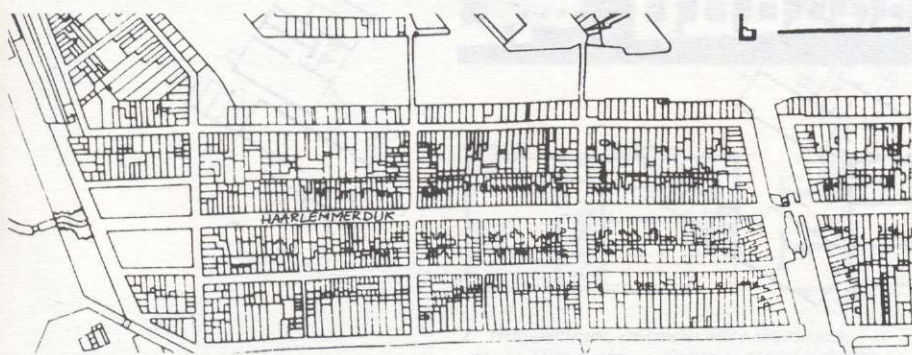
De ontstaansgeschiedenis van de Haarlemmerbuurt valt in te delen in drie fases. De eerste fase loopt tot de 17e eeuw, tot deze tijd lag de Haarlemmerdijk, tevens uitvalsweg richting Haarlem, buiten de stadswallen. Langs de dijk

vestigde zich nijverheid waarvoor binnen de wallen geen plaats was. Met de aanleg van de Singelgracht in de 17e eeuw gaat de historie van de buurt een tweede fase in. De dijk ligt nu binnen de stad, het gebied tussen de dijk en het IJ raakt bebouwd. Tussen de Haarlemmerpoort die de dijk bij de Singelgracht afsluit en de Prinsengracht ontstonden tussen dijk en IJ drie rechthoekige, geheel door bebouwing gesloten, kavels. Aan de IJ-zijde vestigde zich de houthandel tegen het water aan, hieraan herinnert nog de naam Haarlemmerhouttuinen. Met het doortrekken van de spoorlijn van het oude station bij de Haarlemmerpoort naar het nieuwe Centraal Station, in het eind van de 19e eeuw, werd het gebied van het IJ afgesloten en verdween de houthandel uit de buurt.¹ In de 60-er jaren van deze eeuw wordt een derde fase ingeluid met de afbraak van de bebouwing aan de noordzijde van de kavels, om plaats te maken voor een breder verkeers-tracé langs de spoordijk. Tegen dit tracé ontstond felle weerstand in de buurt, waardoor plannen gewijzigd werden. Het herstel nam een aanvang in de jaren 70 met de aanwijzing van de Haarlemmerbuurt tot stadsvernieuwing gebied en de ontwikkeling van een nieuw verkeerscirculatieplan voor het gebied.² De gesloten buitenrand van de 17e eeuwse blokverkeveling werd hersteld, maar door de grote diepte van de blokken kon, evenwijdig aan de dijk, een loopstraat ingevoegd worden om een extra strook woningbouw op het binnenterrein en tevens de woningen aan de spoorzijde te kunnen ontsluiten.

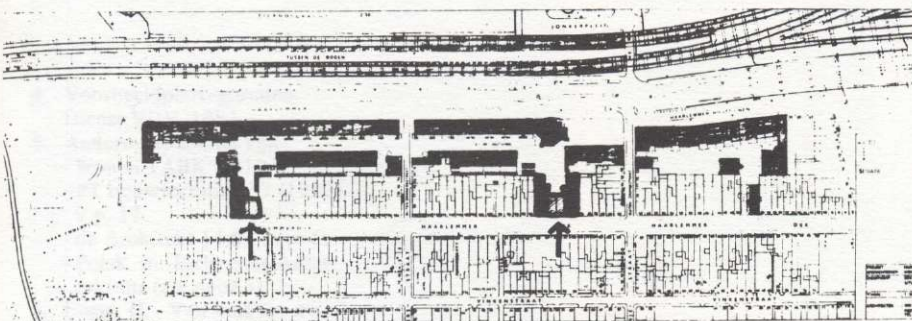
Het gegeven dat het binnenterrein nu bebouwd is, openbaar geworden is en dat de woningen vanuit het binnenterrein worden ontsloten, doet ons overeenkomsten zien met superblokken, zoals deze in het begin van deze eeuw ontwikkeld werden, bijvoorbeeld het blok aan de Van Effenstraat in Spangen, Rotterdam en de Zaanhof in de Spaarndammerbuurt in Amsterdam. Deze overeenkomst wordt versterkt door de twee poortgebouwen aan de Haarlemmerdijk die vanaf de dijk het binnengebied ontsluiten. Het stadsvernieuwingproces in de Haarlemmerbuurt heeft, in een streven naar efficiënt grondgebruik, van de drie 17e eeuwse blokken een 20e eeuwse superblok gemaakt.

In de legitimatie van Van Herk en Nagelkerke voor hun ontwerp van de ingevoegde strook woningen en de twee poortgebouwen aan de Haarlemmerdijk speelt deze ontwikkeling naar ons idee geen rol. De architecten zeggen dat ze uitgaan van de architectuur die ze in de Haarlemmerbuurt aantreffen. Ze bewerken de aanwezige gevelwanden en transformeren de Haarlemmerpoort in reeksen tekeningen. "Het wit van de nieuwe bebouwing vormt het contrast met de oude bebouwing. Door oud en nieuw contrastrijk naast elkaar te zetten, geef je de stad een nieuw image, je laat zien dat ze groeit".³

1. Brouwers, R., - Houttuinen een voorbeeld, in: *Wonen TABK*, 18-19/82.
2. Gemeente Amsterdam, Afdeling coördinatie - Stadsvernieuwing in Amsterdam, programma 1983-1986, Amsterdam 1983.
3. Interview met A. van Herk, in: *Licht over Architectuur*, collectie TH Delft, 1983.

Haarlemmerbuurt in Amsterdam rond 1800.

Haarlemmerdijk in 1984 met de beide poortgebouwen.

Verwijzingen naar de bestaande bebouwing en uitspraken over contrasterende nieuwbouw leveren een weinig consistent verhaal op. De keuze voor poortgebouwen als invullingen aan de Haarlemmerdijk wordt niet duidelijk gemaakt. In eerdere ontwerpen voor de invullingen worden steegjes getekend als verbinding naar de binnenstraat en het binnengebied. Gedurende de ontwikkeling van de buurt zijn de verbindingen loodrecht op de dijk steeds smalle straten geweest. De keus voor steegjes is zo vanuit historisch oogpunt te verklaren. De gerealiseerde poortgebouwen vormen daarentegen een contrast met de vroegere situatie. Ze presenteren en versterken de veranderingen van de afgelopen 10 jaar in de Haarlemmerbuurt.

De twee poorten: ruimteconcept, ontsluitingssysteem en maatmethodiek

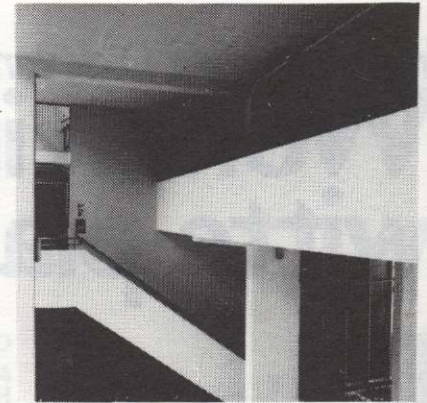
De poortgebouwen zijn voor twee in maat verschillende lokaties aan de Haarlemmerdijk ontworpen. De ontwerpers suggereren dat één ontwerp voldoende was voor beide lokaties. Wat betreft het ruimteconcept moet, naar ons idee, de grote poort met links en rechts van de doorgang gelijke massa's, het uitgangspunt zijn geweest. Om het ontwerp ook voor de kleine lokatie geschikt te maken, hoeft slechts het rechter deel achterwege te worden gelaten. Het ontsluitingssysteem laat een zelfde bewerking zien. In het geval van het grootste poortgebouw liggen aan weerszijden van de poortdoorgang open trappenhuisen; op de eerste verdieping zijn die met elkaar verbonden door een woningontsluitende galerij; op de tweede verdieping door een verbreedde galerij, die door de ontwerpers terras of verhoogd trottoir wordt genoemd. Bij de bewerking om het ontwerp geschikt te maken voor de kleinere lokatie, vervalt een trappenhuis, waardoor zowel de galerij op de eerste verdieping afgekap't wordt als de verbreedde galerij op de tweede verdieping, die zo een privé karakter krijgt. Bij analyse van de draagconstructie blijkt een omgekeerde bewerking te hebben plaatsgevonden. Het kleine gat is opgedeeld in drie beuken van 5.1 m breed, het grote in vier beuken van dezelfde maat en één beuk voor de restmaat. Nu is de kleine lokatie uitgangspunt geworden. De suggestie dat de twee gebouwen in één ontwerp samen te vatten zijn, negeert aanwezige verschillen, temeer daar de twee poorten ook afwijkende woningtypes bevatten. Beter kan men zeggen, dat de twee gebouwen tegelijkertijd ontwikkeld zijn, waarbij zodanig met elkaars randvoorwaarden rekening is gehouden, dat beslissingen die voor het éne genomen zijn, ook voor de andere van toepassing worden.

De woningen

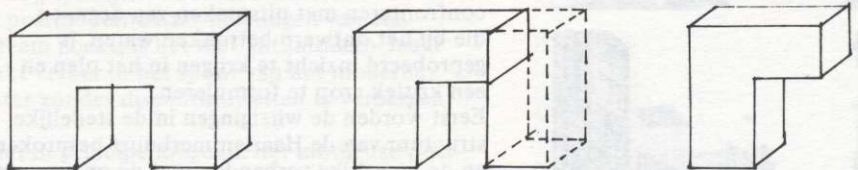
Het programma voor de twee lokaties bevat een aantal 1- tot 4-kamer-woningen en winkelruimtes. Samen bevatten de poorten 15 woningen in 6 verschillende types, waarvan slechts één type; de maisonettes op de bovenste twee lagen, in beide poorten voorkomt. De dienst Volkshuisvesting Amsterdam geeft voorbeeldplattegronden uit, waarin woningen gewaardeerd worden via de thema's bruikbaarheid en aanpasbaarheid.⁴ Bruikbaar is een woning als de maten van de afzonderlijke vertrekken goed zijn, d.w.z. dat ze geschikt zijn voor de meubels die daar overeenkomstig de gangbare inrichting in horen.

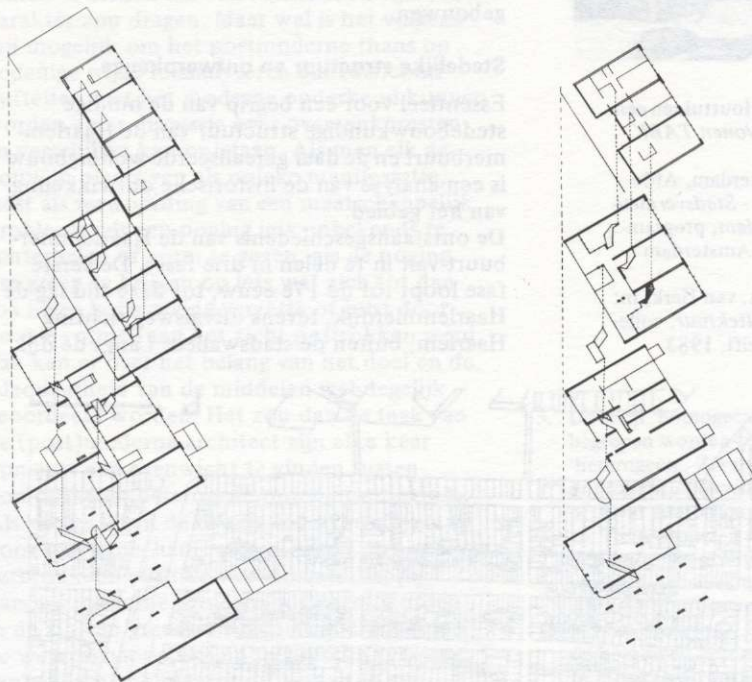
Brede galerij op de tweede verdieping.

Galerij op de eerste verdieping.

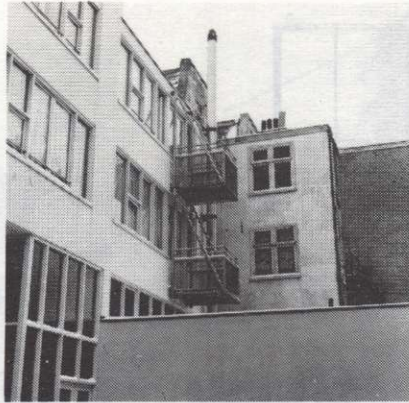
Transformatie van grote naar kleine poort.

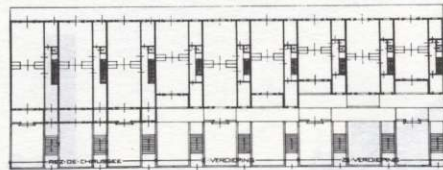
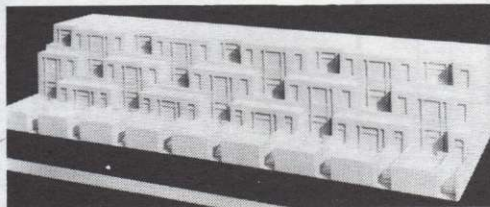
Ontsluitingssysteem van de twee Poortgebouwen.

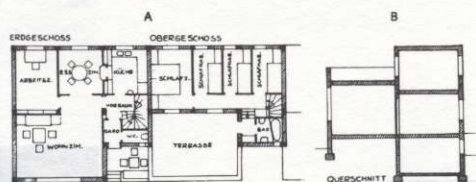
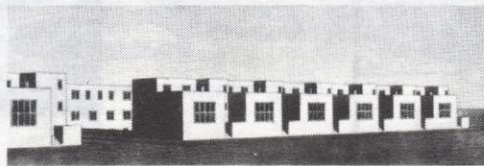
Poortdoorgang.

Achterzijde met de balkons voor de flatwoningen.

J.J.P. Oud, maquette en plattegrond voor een huizenrij aan een strandboulevard.

L. Hilberseimer, ontwerp voor woningen, uit: L. Hilberseimer, *Grossstadtarchitektur*, Stuttgart 1927.

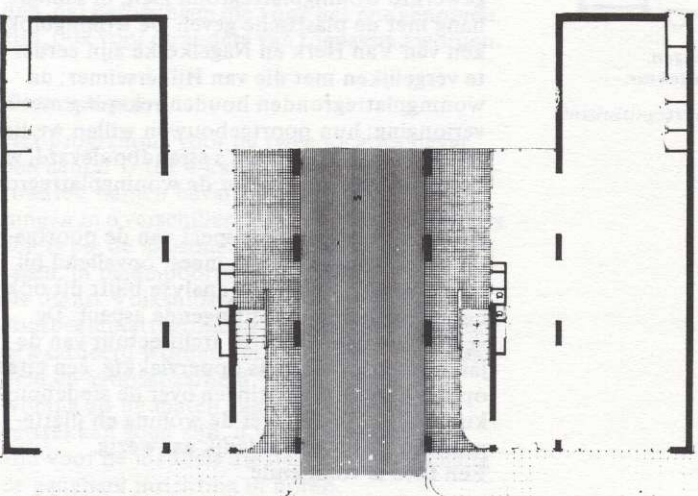
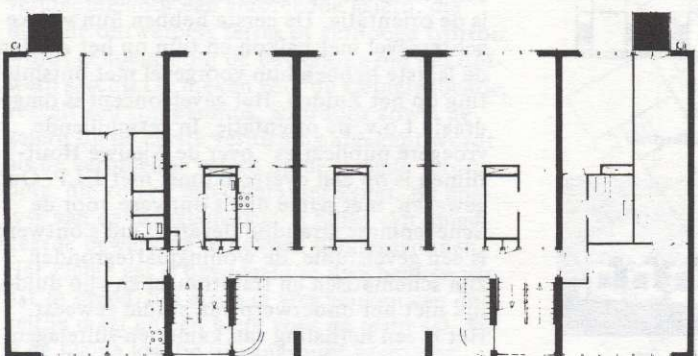
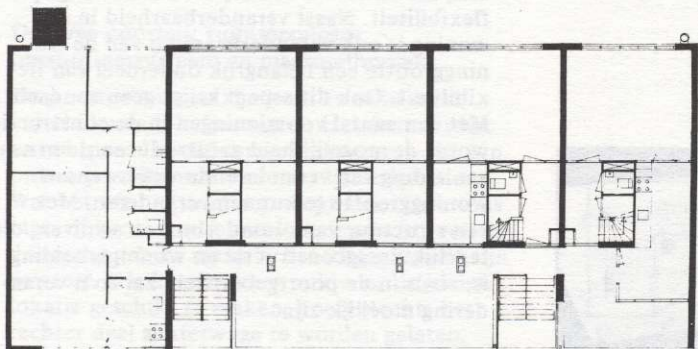
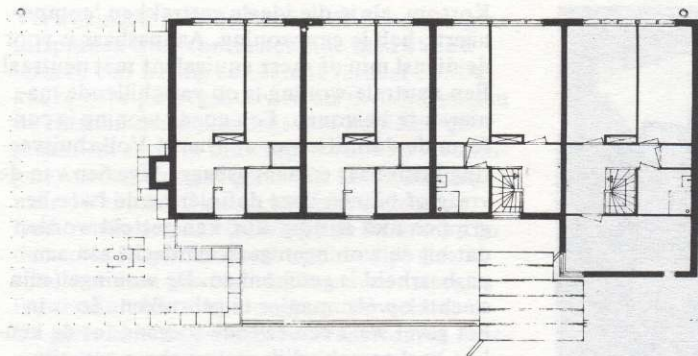
Kortom, als je die ideale vertrekken 'compo-neert', heb je een woning. Aanpasbaar is voor de dienst min of meer equivalent met neutraal. Een neutrale woning is op verschillende manieren te bewonen. Een goede woning is conform de definitie van de Dienst Volkshuisvesting bruikbaar en aanpasbaar. Afgezien van de vraag of binnen deze definiëring de twee begrippen niet strijdig zijn, kan gesteld worden dat bij de woningen geen aandacht aan aanpasbaarheid is geschonken. De woningen zijn slechts op één manier te gebruiken. Zo is in het geval waar een tweede toegang tot de keuken heel gemakkelijk realiseerbaar zou zijn geweest, waardoor de woning ook door twee individuen te gebruiken zou zijn, de keuken alleen via de woonkamer te bereiken. Deze aanpasbaarheid is één aspect van het begrip flexibiliteit. Naast veranderbaarheid in de woning is ook veranderbaarheid van de woninggrootte een belangrijk onderdeel van flexibiliteit. Ook dit aspect krijgt geen aandacht. Met een aantal voorzieningen in de constructie wordt de mogelijkheid geïntroduceerd om naar aanleiding van veranderende woonwensen woninggrootte te kunnen veranderen. Met een structuur van ononderbroken schijven, die tegelijk draagconstructie en woningscheiding is, zoals in de poortgebouwen, zal zo'n verandering moeilijk zijn.

Plastiek

De gevelopbouw van de blokjes aan de Nieuwe Houttuinen van Van Herk en Nagelkerke en hun poortgebouwen is zeer goed te vergelijken. De achtergevels zijn vlak, de voorgevels hebben een plastische opbouw. Een belangrijk verschil is de oriëntatie. De eerste hebben hun vlakke achtergevel met balkon en tuin op het Zuiden, de laatste hebben hun voorgevel met ontsluiting op het Zuiden. Het gevelconcept is omgedraaid t.o.v. de oriëntatie. In verschillende vroegere publicaties⁵ over de Nieuwe Houttuinen is op een overeenkomst met J.J.P. Oud gewezen, met name diens ontwerp voor de Scheveningse strandboulevard. Oud's ontwerp is een gevelstudie, de woningplattegronden zijn schematisch en traditioneel en zijn duidelijk niet het onderwerp van studie geweest.⁶ Het is een herhaling van kamer-en-suitelagen, beneden diep, boven ondiep. Het is ook niet duidelijk of het binnen één travee om etagewoningen gaat, of om één hele woning. Hilberseimer heeft ook woningen met een gelaagde voorgevel ontworpen. Ze zijn, net als de andere besproken voorbeelden, wit gepleisterd, maar Hilberseimer laat een uitgewerkte woningplattegrond zien, in samenhang met de plastische gevel. De woningblokken van Van Herk en Nagelkerke zijn eerder te vergelijken met die van Hilberseimer; de woningplattegronden houden rekening met de verjonging; hun poortgebouwen willen we liever vergelijken met Oud's strandboulevard, wat betreft de aandacht voor de woningplattegronden.

Het laatste besproken aspect van de poortgebouwen, de gevel, is het meest opvallend bij eerste beschouwing. Na analyse blijft dit ook het enige in het oog springende aspect. De verwijzing naar de witte architectuur van de jaren twintig is slechts oppervlakkig, één citaat op één niveau. Opvattingen over de stedenbouwkundige ingrepen, over de woning en plattegronden zijn niet duidelijk aanwezig. Een foto is voldoende.

4. Voorbeeldplattegronden
Dienst VHV, 1983.
5. Andere publicaties zijn:
 - Wonen TABK 18-19/82
 - PT bouwtechniek 37 (1982),
9 p. 17
 - de Architect 14-83-2, p. 69
 - Polak, in: Licht over Architectuur (zie noot 3)
6. Engel, H., - Van huis tot woning, in: *Plan* 9-81.

Grote poortgebouw

Begane grond; twee winkelruimtes, eerste verdieping; drie eenkamerflats en een twee- en een driekamerflat, tweede verdieping; een driekamerflat en vier maisonnettes, derde verdieping; bovenlaag van de maisonnettes.

Kleine poortgebouw

Begane grond; een winkelruimte, eerste verdieping; twee driekamerflats, tweede verdieping en derde verdieping; drie maisonnettes.

schaal 1:300

